

Verplicht open access publiceren: de doodsteek voor een *learned society*? De Vereniging voor Gendergeschiedenis als casus¹

Margit van der Steen

TVGEND 23 (2): 131–138

DOI: 10.5117/TVGN2020.2.002.VAND

Abstract

The author investigates the possible consequences of open access for learned societies with their own journal, such as the Dutch–Flemish association for gender history. For learned societies, the advantage of open access is that contributions in their journals become easily accessible for researchers. But, it remains uncertain whether small associations are able to meet the technical requirements for open access. More important is the financial aspect. When the content of the journals of learned societies has to be online and freely accessible, members may no longer wish to support these associations financially. When the associations start losing members, they are affected financially and may no longer have the means to publish their journals. In this situation, they may lose more members and may, in the end, even be threatened in their existence. This has other consequences as well, because learned societies and their journals contribute to the diversity and vitality of the humanities and allow a wide audience to become acquainted with results from academic research.

Keywords: open access, gender history, history, learned societies, women's studies

Tijdens de Historicidagen 2019 discussieerde historisch Nederland over uiteenlopende aspecten van het vak, waaronder het verplicht open access publiceren.² De voornemens hieromtrent van een belangrijke groep financiers, verwoord in 'Plan S', zorgen voor discussie en onrust in de historische wereld en het bredere geesteswetenschappelijke veld. Dit hangt samen met de publicatiecultuur in de geesteswetenschappen, in het bijzonder die van

de geschiedwetenschap. In een aantal opzichten wijkt deze af van bijvoorbeeld de bèta- en de sociale wetenschappen. Zo genieten monografieën onder historici veel waardering, in tegenstelling tot de sociale wetenschappen. Boeken kunnen verschijnen dankzij commerciële uitgevers die aan een uitgave verdienen. Hierdoor kan een breed publiek kennismaken van (gender)geschiedenis. Voorbeelden zijn de 1001 vrouwen-boeken van Els Kloek (2018), wetenschappelijke biografieën zoals die over Juliana (Withuis, 2016) en publicaties zoals *In dit huis* over twee eeuwen Tweede Kamer (Aerts e.a., 2015). De betekenis van Engelstalige artikelen in gezaghebbende internationale wetenschappelijke tijdschriften is voor veel (gender)historici minder pregnant dan voor sociale wetenschappers. Niet voor niets hebben geesteswetenschappers in samenspraak met hun onderzoeksscholen eigen criteria ontwikkeld om hun onderzoeksresultaten te beoordelen, het Quality and Relevance in the Humanities-programma.³

Zoals te verwachten viel, was de discussie levendig tijdens de zeer drukbezochte workshop over open access publiceren tijdens de Historicidagen. Onderzoekers, redacties van tijdschriften en uitgevers leverden munitie voor het debat. De inbreng van een *learned society* in deze discussie kwam van de Vereniging voor Gendergeschiedenis (VVG). Een *learned society* kan worden gezien als een specialistisch vakgenootschap met (betalende) leden, eigen activiteiten en eventueel een eigen tijdschrift. Over het aantal *learned societies* in Nederland kan ik geen uitspraken doen. Maar het feit dat het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap 178 historische tijdschriften heeft geïdentificeerd, van strikt wetenschappelijke publicaties tot de uitgave van lokale en regionale verenigingen, geeft een indicatie van de omvang van *learned societies* – alleen al in het historisch bedrijf.⁴

Als voorzitter van de VVG sprak ik tijdens deze workshop over de mogelijke gevolgen van het nieuwe beleid. Mijn uitgangspunt was daarbij de stelling: 'Verplicht open access publiceren is de doodsteek voor een *learned society* met een eigen tijdschrift zoals de VVG'. Hoewel uiteraard nog niet bekend is hoe de voornemens van onderzoeksfinanciers precies zullen uitpakken, kan al wel worden gereflecteerd op enkele mogelijke gevolgen. Voor ik daarop inga, sta ik kort stil bij de vereniging en het tijdschrift.

De Vereniging voor Gendergeschiedenis en *Historica*

Hebben vrouwen ook een geschiedenis? Deze vraag vormde het *Leitmotiv* voor een aantal studenten om zich te gaan organiseren en nieuwe vragen te stellen aan de geschiedenis. In het kielzog van de emancipatiebewegingen

in de jaren zeventig en ook als reactie op de traditionele 'grote mannen'-geschiedenissen werd in 1976 het Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis (LOV) opgericht. Inmiddels is de VVG, de opvolger van het LOV, bijna een halve eeuw oud. Sinds de oprichting heeft niet alleen de vereniging maar ook het vakgebied zich ontwikkeld. De VVG omvat nu zowel Nederland als Vlaanderen. In intellectueel opzicht is het werkkerrein verbreed tot gendergeschiedenis of zelfs intersectionele geschiedschrijving.

De vereniging heeft meerdere doelstellingen. Ze wil informeren over nieuwe ontwikkelingen en onderzoek op het gebied van gendergeschiedenis, de integratie van het genderperspectief in historisch onderzoek bevorderen en in alle onderwijsniveaus de interesse voor het vakgebied vergroten. Naast het belang van een wetenschappelijke verbreding van het vakgebied is er een maatschappelijk doel om met 'andere verhalen' uit de geschiedenis vrouwen en mannen te inspireren voor een meer gelijkwaardige samenleving. Dit alles doet de ruim 250 leden tellende VVG met de inzet van veel mensen die zich op vrijwillige basis committeren. Naast het bestuur is er een comité van aanbeveling dat bestaat uit hoogleraren op het vakgebied, een jury voor de Johanna Naberprijs en de onafhankelijke redactie voor *Historica. Tijdschrift voor gendergeschiedenis*. *Historica* is het wetenschappelijke en peer-reviewed Nederlandstalige tijdschrift voor iedereen die geïnteresseerd is in gendergeschiedenis. Senior onderzoekers dragen bij aan het tijdschrift, maar er is ook ruimte voor artikelen op basis van een goede MA-scriptie.

Het tijdschrift en de vereniging zijn met elkaar verknoopt. Zonder VVG geen *Historica* en andersom. Het blad is een belangrijke reden voor mensen om lid te worden en de contributies van de leden maken de uitgave van het blad weer mogelijk. Die kosten, circa 5000 euro per jaar, worden geheel gedragen door de jaarlijkse contributies van de abonnees. Zo kan de vereniging net quitte spelen en naast de uitgave van *Historica* activiteiten bekostigen zoals de organisatie van de landelijke gendergeschiedenisdag. Voor een incidenteel uitzonderlijk initiatief verstrekt de Wilhelmina Drucker Fundatie een bijdrage. Dit zorgt ervoor dat de VVG financieel onafhankelijk en zelfstandig is.

Ik kan niet genoeg benadrukken hoe belangrijk die financiële onafhankelijkheid is. Het betekent dat de VVG haar eigen koers kan uitzetten. Het bestuur en de redactie bepalen, in overleg met de leden, de keuze voor onderwerpen voor conferenties of themanummers. Omdat de VVG niet afhankelijk is van (kortlopende) subsidies hoeft geen kostbare tijd worden gestoken in het schrijven van aanvragen en verantwoordingen en hoeft geen rekening te worden gehouden met modieuze onderwerpen of invalshoeken

die een subsidiegever aanspreken. Bovendien verzekeren contributies ons van inkomsten over een langere periode, hetgeen betekent dat meerjarige plannen kunnen worden gemaakt. Zo heeft de VVG de afgelopen jaren veel energie besteed aan de herdenking van 100 jaar vrouwenkiesrecht en heeft aandacht kunnen vragen voor onderbelichte thema's zoals het kiesrecht in de koloniën en de betekenis van het passieve vrouwenkiesrecht. Maar ook is het aan een interventie van de VVG te danken dat de landelijke stuurgroep, die de herdenking van het eeuwfeest van het kiesrecht voorbereidde, ervan doordrongen raakte dat het eeuwfeest niet zou kunnen ophouden bij de herdenking van het mannenkiesrecht in 2017.

Hoe belangrijk die financiële zelfstandigheid is, maken collega's die vergelijkbare publicaties uitgeven goed duidelijk. Omdat zij niet over (voldoende) leden of abonnees beschikken, organiseren redacties noodgedwongen tijdrovende fondswervingsdiners, sturen bedelbrieven rond, zetten crowdfunding op of schrijven subsidievoorstellen. Ik prijs me gelukkig dat de VVG zich geen zorgen hoeft te maken over de continuering van de financiering.

Tot nog toe. Want de verplichting tot open acces publiceren zou grote gevolgen kunnen hebben voor de huidige werkwijze.

Mogelijke gevolgen van open access publiceren

Het is belangrijk dat publicaties in *Historica* goed toegankelijk zijn zodat ze veel gelezen en gebruikt worden. Daarom zijn op www.gendergeschiedenis.nl de inhoudsopgaven zichtbaar en is bij Atria een aflevering van *Historica* eenvoudig online te bestellen voor een klein bedrag.⁵ Of gratis digitaal beschikbaar stellen van de artikelen een goede volgende stap zou zijn, is de afgelopen jaren geregeld onderwerp van discussie geweest binnen bestuur en redactie.

Open access publiceren heeft zeker voordelen. Artikelen zijn goed en snel vindbaar voor studenten en onderzoekers en kunnen (gratis) digitaal geraadpleegd worden. Dit stimuleert op zijn beurt weer de integratie van een genderperspectief in het historisch onderzoek en debat. Voor auteurs is een publicatie die direct kosteloos raadpleegbaar is aantrekkelijk. Maar er zijn ook nadelen. De kans bestaat dat VVG-leden minder geneigd zijn hun contributie te blijven betalen als de inhoud van *Historica* direct gratis beschikbaar is. Daarmee vervalt de financiële basis onder de vereniging. Uit een enquête onder de leden blijkt immers dat *Historica* een belangrijke reden is om de vereniging te steunen, hoewel de bereidheid vrouwen- en gendergeschiedenis

te stimuleren de leden eveneens motiveert. Het vragen van een zogenaamde ‘author processing charge’ – waarbij de kosten voor publiceren bij de auteur gelegd worden – zou voor onze auteurs niet haalbaar zijn. Zij zijn lang niet altijd aangesloten bij een universiteit die hieraan mee kan betalen.

De voor- en nadelen tegen elkaar afwegend besloot het VVG-bestuur drie jaar geleden de artikelen in *Historica* wel digitaal te publiceren op de eigen website, maar pas na drie jaar. Op deze manier blijft het lidmaatschap aantrekkelijk en tegelijkertijd zijn oudere artikelen beter toegankelijk. Deze beslissing had vergaande gevolgen. Het betekende dat de inhoud van oude afleveringen op de VVG-website geplaatst moest worden, een flinke investering in tijd en geld voor een kleine vereniging. Om enkele voorbeelden te noemen. Van artikelen ouder dan tien jaar waren niet altijd meer pdf’s beschikbaar, auteurs moesten toestemming geven voor publicatie en beeldrechten vroegen veel aandacht. Stapsgewijs is dit proces in gang gezet. Ieder jaar komt een deel van de oude jaargangen digitaal beschikbaar waardoor nu ruim tien jaargangen online zijn gezet. Dankzij een toekenning van een kleine subsidie kunnen sinds 2020 nieuwe jaargangen versneld online worden gezet zodat naar verwachting eind 2021 twee decennia (1997–2017) digitaal beschikbaar zijn.

Het besluit om de oude *Historica*’s te digitaliseren heeft goed uitgepakt. Oudere artikelen worden weer geraadpleegd en de website trekt meer bezoekers. In een jaar tijd steeg het aantal nieuwe gebruikers met 30% en waren er bijna 3800 page views per maand. Met een wachttijd van drie jaar tussen een papieren publicatie en de gratis digitale beschikbaarheid meenden bestuur en redactie dus een goede balans te hebben gevonden tussen toegankelijkheid en aantrekkelijk zijn voor de eigen leden. Maar hoe zal het verder gaan?

De huidige balans kan uit evenwicht raken bij verplicht open access publiceren. Weliswaar duurt het nog even voordat het nieuwe beleid in zal gaan en ook niet iedere auteur zal erdoor gehinderd worden. Uit een steekproef bleek dat de meeste auteurs van jaargang 2018 van *Historica* geen last zouden hebben van de nieuwe verplichting, omdat zij geen financier hebben die dit verplicht stelt. Toch stelt dat niet helemaal gerust, zeker met de ervaringen van *LOVER. Tijdschrift over feminisme, cultuur en wetenschap* in het achterhoofd. Dit ging in 2011 over van een (betaalde) papieren publicatie naar een gratis digitale uitgave en is inmiddels een online tijdschrift voor feministische journalistiek. Voor de publicatie van wetenschappelijk onderzoek heeft dit medium nu geen functie meer.

Daarom is de vraag relevant hoe een toekomstscenario eruitziet waarin onderzoekers, verbonden aan een universiteit of onderzoeksinstituten,

verplicht worden hun publicaties direct digitaal beschikbaar te stellen. Zullen ze dan nog voor *Historica* mogen of willen kiezen? Het kan niet anders dan dat het voor hen dan onaantrekkelijk wordt, of zelfs onmogelijk, om hun werk in *Historica* te publiceren. Hierdoor zou het tijdschrift op zijn minst een deel van interessant, hoogwaardig en vernieuwend onderzoek mislopen. Dat is niet goed voor de kwaliteit van *Historica* en dat kan op zijn beurt weer van invloed zijn op het aanbod aan artikelen. Ook kan het de bereidheid om in de redactie zitting te nemen in negatieve zin beïnvloeden. De leden van de VVG zullen een minder aantrekkelijk tijdschrift naar vorm en inhoud ook niet op prijs stellen. Dat maakt het lidmaatschap van de vereniging weer minder interessant en zou tot opzeggingen kunnen leiden. Daarmee verliezen we leden én inkomsten. In dit zwartste scenario bestaat het risico om in een neerwaartse negatieve spiraal terecht te komen. Een minder aantrekkelijk tijdschrift, minder leden en minder inkomsten. Het is de vraag of de vereniging dan niet op zeker moment de uitgave van *Historica* zal moeten staken. Dan is verplicht open access publiceren de doodsteek voor het tijdschrift geweest. Dit trekt uiteraard weer een wissel op de VVG, want hoe levensvatbaar is de vereniging zonder *Historica*?

Naast deze sombere overwegingen hebben bestuur en redactie ook nagedacht over mogelijke kansen die verplicht open access publiceren kan bieden. De digitalisering van oudere nummers zorgde er immers voor dat artikelen nu weer vaker worden geraadpleegd. Opent open access misschien ook interessante perspectieven? En hoe zouden die eruit kunnen zien?

Bestuur en redactie kunnen besluiten de mooie papieren uitgave naast de gratis digitale publicatie te laten blijven bestaan en zich tegelijkertijd te gaan richten op nieuwe vormen van fondsenwerving zoals crowdfunding. Per slot van rekening heeft de VVG een community die haar steunt en daar zou veel meer op kunnen worden ingezet. Tijdens de Historicidagen stelden uitgevers dat juist de VVG zich geen zorgen hoefde te maken over de toekomst. Ook zou de vereniging kunnen gaan denken aan een gemengd model waar een deel van de inhoud van het tijdschrift direct online gaat, namelijk het werk van onderzoekers die hun publicaties verplicht open access beschikbaar moeten stellen. Daarnaast blijft de papieren *Historica* beschikbaar, inclusief bijdragen die pas na drie jaar online beschikbaar komen.

In het denken over de toekomst vragen twee punten bijzondere aandacht. Naast de financiële basis is dat de technische infrastructuur. Voor een papieren uitgave volstaat een drukker en een vormgever. Maar digitaal publiceren stelt andere eisen. Op de website van de VVG kunnen pdf's worden geplaatst, maar het is de vraag of een kleine vereniging wel kan

voldoen aan de technische eisen die aan (toekomstige) digitale publicaties zullen worden gesteld, zoals grootschalige digitale toegang, opname van de artikelen in relevante zoeksystemen en permanente hyperlinks (de bekende DOI-nummers). Hier zal de VVG wellicht moeten samenwerken met andere redacties en organisaties. Dat zal ongetwijfeld lastigheden met zich meebrengen, maar biedt ook kansen.

Concluderend wil ik stellen dat de publicatiecultuur volop in beweging is en dat deze ingrijpende consequenties voor een *learned society* kan hebben. Op dit moment blijft het huidige model het meest aantrekkelijk. De VVG is verzekerd van een inhoudelijk, wetenschappelijk tijdschrift dat de moeite waard is voor een brede schare aan leden. Daarnaast heeft de vereniging een structurele inkomstenbron die haar in staat stelt activiteiten te ontplooiën zoals de uitreiking van de Johanna Naberprijs en de landelijke Gendergeschiedenisdag. De VVG kan zo een verschil maken in de historische wereld en het genderperspectief naar voren brengen. Juist omdat het mogelijk is een vergelijking te maken met tijdschriften met een ander verdienmodel, wordt de waarde van de huidige situatie zichtbaar. Maar het is ook helder dat die niet houdbaar is.

Is de VVG uniek?

Ten slotte de vraag in hoeverre de VVG exemplarisch is. Uiteraard heeft niet alleen de VVG last van de verplichting om open access te gaan publiceren. Er zijn veel meer (kleinere) specialistische verenigingen met eigen tijdschriften. Ook voor gerenommeerde academische tijdschriften is het noodzakelijk na te denken over de gevolgen van het nieuwe beleid. Waarom zouden onderzoekers zich abonneren op tijdschriften als artikelen gratis online zijn te raadplegen? Het is daarom zeker niet uit te sluiten dat het nieuwe beleid de overlevingskansen van tijdschriften en bijbehorende verenigingen aantast. Het beleid, gericht op het breken van de macht van (te) grote uitgevers en het toegankelijk maken van wetenschappelijk onderzoek, pakt dan averechts uit. De diversiteit en vitaliteit van het vakgebied kunnen in het geding komen.

Het traditionele verdienmodel dat een vereniging als de VVG hanteert, biedt juist ruimte voor differentiatie en voor meer laagdrempelige publicatiekanalen. Immers, niet ieder onderzoek leent zich voor een gezaghebbende publicatie in een internationaal tijdschrift. De (kleinere) specialistische verenigingen in de geesteswetenschappen met eigen tijdschriften zorgen ervoor dat een groot publiek wetenschappelijk verantwoorde artikelen kan

lezen over gender en diversiteit, denk bijvoorbeeld ook aan een tijdschrift als *Indische Letteren*. Daarnaast bieden lokale en regionaal georiënteerde tijdschriften en jaarboeken net zoals *Historica* een podium aan jong talent, gevestigde namen en semi-professionals die zich buiten de academie bevinden. Laagdrempelige publicatiekanalen met een breed publiek zijn ook een belangrijke fundering voor genderstudies als veld van wetenschap. Niet alleen met het oog op de verspreiding van kennis, maar ook met het oog op de (carrière)kansen van genderonderzoekers zonder aanstelling aan een universiteit.

Het is goed dat er veel discussie is over verplicht open access publiceren en het is belangrijk dat wetenschappelijke publicaties eenvoudig toegankelijk zijn voor een groot publiek. Maar er moet ook oog zijn voor de negatieve neveneffecten. Die kunnen voor bepaalde tijdschriften en verenigingen desastreus uitpakken. Dat kan nooit de bedoeling zijn geweest.

Notes

- 1 Deze bijdrage is een bewerking van de lezing die ik op 23 augustus 2019 hield tijdens de landelijke Historicidagen in Groningen (22-24 augustus 2019). De Historicidagen worden georganiseerd door het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap, de Open Access-workshop vond plaats onder voorzitterschap van Antia Wiersma. Graag bedank ik Greetje Bijl, Ellen Boonstra, Kim Bootsma en Pien Steringa voor hun adviezen.
- 2 Zie ook het dossier dat de KNHG heeft opgesteld over het open access publiceren: <https://knhg.nl/dossier-open-access/>
- 3 <https://www.qrih.nl/nl/>
- 4 <https://knhg.nl/overzicht-historische-tijdschriften/> Gegevens geraadpleegd februari 2020.
- 5 <https://www.gendersgeschiedenis.nl/index.php/tijdschrift/historica>

Bibliografie

- Aerts, R. e.a. (red.). (2015). *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer*. Amsterdam: Boom.
 Kloek, E. (2018). *1001 vrouwen in de 20ste eeuw*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
 Withuis, J. (2016). *Juliana. Vorstin in een mannenwereld*. Antwerpen: De Bezige Bij.

Over de auteur

Dr. Margit van der Steen is historicus en voorzitter van de Vereniging voor Gendersgeschiedenis. Zij is werkzaam bij het KNAW Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.